

Zâtî Süleyman Efendi'nin Nakşî Ali Akkirmânî'nin Bir Mu'ammâsını Şerhi

Yard. Doç. Dr. Hikmet ATİK*

Özet

Divan edebiyatında yazılan şiirlerin daha iyi anlaşılması için onun şerhini yapmak bir gelenek haline gelmiştir. Özellikle sevilen şairlerin şiirleri, gerek yaşadığı dönemde gerekse daha sonraki devirlerde başka şairlerce şerhedilmiştir. Şiirleri en çok şerhedilenlerin başında Yûnus Emre gelmekle beraber Nakşî Ali Akkirmânî de şiirleri şerhedilen önemli şairler arasındadır. Zâtî de, Nakşî'nin, "Allah" lafzının sorulduğu bir mu'ammâ gazelini şerhetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nakşî, Zâtî, Şerh, Mu'ammâ, Edebiyat.

Abstract

It has been a custom in Classical Turkish Literature to comment on poems to make its meaning clear. Especially the poems of the celebrated poets were commented on both in their lifetimes and in the later periods. Of these poets, Yûnus Emre is the leading figure whose poems were commented on most. Naqshi Ali Akkirmani is also one of the important poets whose poems were commented on. Zati commented on the mu'ammâ gazel (a kind of lyric poem) of Naqshi in which the word of 'Allah' is in context.

Key Words: Naqshi, Zati, Muammâ, Commentary, Literature.

Giriş

Şerh, açıklamak, kapalılığını gidermek, izah etmek anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. İslâmî ilimlerde, Kur'an-ı Kerim'in tefsiriyle başlayan şerh geleneği, zaman içerisinde, başta tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî ilimler olmak üzere, tabii ve beşerî ilimlerde kullanılmıştır. Şerhin, gerek dinî, gerekse diğer ilim dallarında yazılan e-

* Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı. nevahik@hotmail.com.

serlerin, zamanla daha iyi anlaşılmasını temin ve nesilden nesile intikalini sağlamak amacıyla kullanılmış bir metod olduğu söylenebilir. Bu metodun, edebî eserlerde kullanılmasının da hayli uzun bir geçmişi vardır.

Şerh kelimesi, sözlüklerde izah etme, genişletme, açma ve yarma gibi mânâlara gelmektedir. İstilah olarak ise, "bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlama"¹, ya da "anlaşılması zor bir metnin niteliğini açıklamak, aydınlatmak, yorumlamak"² şeklinde târif edilebilir. Şerhle yapılmak istenen daha önce yazılmış olan bir eseri açıklamak ve onda ilk bakışta görünmeyen bir takım özellikleri ortaya koymaktır. Böylelikle o eserden başkalarının da istifadesine bir kolaylık sağlanmış olur.

Şerh yazma klasik edebiyatımızda âdetâ bir gelenek haline gelmiştir. Bazı şairlerin yazmış olduğu şiirler ya da risaleler daha sonra gelen yahut aynı çağda yaşayan şairler ve âlimlerce şerh edilmiştir. Bu bazen o eserin muğlak ifadelerini ortaya çıkarma, bazen de bizzat şârihin eseri kendisinin anlaması arzusuyla olmuştur. Birçok sûfî şairin de şeyhleri tarafından kaleme almış olan şiirleri şerh ettigini görüyoruz.³

Kütüphaneleri taradığımızda en fazla şerh edilen eserleri şöyle sıralayabiliriz; Kırk hadis mecmuaları, evrâd mecmuaları, Hilye-i Nebî mecmuaları, Esmâ-i Hüsnâ risaleleri, Mevlânâ'nın *Mesnevî'si*, Sadî'nin *Bostan* ve *Gülistân'ı*; en çok şerh edilen kasideler ise, *Kasîde-i Bürde*, *Kasîde-i Bür'e*, *Kasîde-i Taiyye*, *Kasîde-i Mimiyye*. Bu eserlerin sayısını daha da çoğaltmak mümkündür.

Çalışmamıza konu olan eser de bir mu'ammâ şerhidir. Mu'ammâlara edebiyatımızda bir ismin gizlenerek bilmece şeklinde düzenlenmesi denebilir. "Mu'ammâlar başlangıçta Allah'ın doksan dokuz ismi (Esmâ-i Hüsnâ) hakkında düzenlendiği halde, sonradan insan isimleri için de yazılmıştır. Bazı divanlarda "mu'ammeyât" kısımlarında Esmâ-i Hüsnâ için söylenmiş mu'ammâlar da yer almaktadır. Şairlerimiz, bu mu'ammâları bir saygı gereği olarak, mu'ammeyât kısmının başına yerleştirmişlerdir.

¹ Hüseyin Kazım Kadri, *Büyük Türk Lügati*, III/217-218, İstanbul 1943; *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., s. II/1381, İstanbul 1992; İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügati Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, III/2976, İstanbul 2008.

² Ali Ekber Dihhuda, *Lügat-nâme*, XVIII/ 307-308.

³ Türk Edebiyatında yapılmış şerhler hakkında detaylı bilgi için bkz., Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul 2000, s. 24-75.

Mu'ammâ bir bakıma manzum bir oyun, bir bilmece türüdür. Bu bakımdan mu'ammâ yazmak bir şairlik işinden ziyade, bir zekâ ve kabiliyet işidir. Buna benzer bir diğer tür de lugazdır. Ancak lugazın herhangi bir şey hakkında yazılması mümkün iken, mu'ammâ sadece insan isimleri için yazılmaktadır."⁴

Ömür Ceylan *Tasavvufî Şiir Şerhleri* adlı çalışmasında şiirleri en çok şerh edilen şairleri, Niyâzi-i Mısrî, Murâdî, Nakşî-i Akkirmânî, Yûnus Emre olarak sıralar.⁵ Biz bu çalışmamızda Nakşî'nin bir şiirine Zâtî'nin yapmış olduğu şerhi ele alarak incelemek istiyoruz. Şiirin beyitlerinin nesre çevrilmesi tarafımızdan yapılmıştır. Ayrıca şerhde geçen âyet ve hadislerin yanı sıra Arapça ifadelerin anlamı da tarafımızdan verilmiştir. Şimdi Nakşî ve Zâtî hakkında kısaca bilgi verelim.

Nakşî Ali Akkirmânî, Türk Tasavvuf Edebiyatının önemli ve etkili temsilcilerindendir. Fuad Köprülü, Nakşî'yi Yûnus Emre tesiri altında yetişen hece ve aruzu başarıyla kullanan bir şair olarak zikrederken⁶, Rıza Tevfik de Sokrates ve İngiliz şair Arnbuthnot'la karşılaştırarak onun şiirlerinin edebî ve felsefî kıymetinden bahsetmektedir.⁷ Nakşî'nin şiirleri incelendiğinde, onun felsefî ve tasavvufî konularda ne kadar başarılı şiirler nazmetmiş olduğu anlaşılabacaktır.

Nakşî, Divriği'de⁸ doğmuştur. Doğum tarihi hiçbir kaynaktan olmadığı gibi daha sonra İstanbul'a nasıl ve ne zaman geldiği hakkında da bilgiler yoktur. Ayvansarayî'de ise daha sonra İstanbul'a gelip Halvetîliğin Ramazaniye⁹ koluna intisab ettiği ve Kocamustafapaşa Dergâhı'nda¹⁰ yettiği bilgileri zikredilerek, buradan da irşad için bugün Ukrayna sınırları içinde olan Akkırman'a gönderildiği belirtilmektedir. *Osmanlı Müellifleri* dışındaki kaynak-

⁴ Ali Fuat Bilkan, *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 11-12. Mu'ammâ hakkında daha geniş bilgi için bu eserin yanında bkz., M. Cavid Baysun, "Muammâ", *İA*, İstanbul 1993, VIII/435-438; İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 392-393; Agah Sırrı Levend, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, Ankara 1962, s. 94-95; Yekta Saraç, *Mu'ammâ*, *DİA*, İstanbul 2005, XXX/322-323.

⁵ Ömür Ceylan, a.g.e., s. 35.

⁶ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991, s. 17-20.

⁷ Rıza Tevfik, *Yeni Sabah Gazetesi*, 26 Ağustos 1944, 2 Eylül 1944, 8 Eylül 1944.

⁸ Bkz., Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I, s.171.

⁹ Bkz., Ayvansarayî, *Tercümetü'l-Meşâyih*, vr. 53b; Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya* C.V, vr. 12 vd.

¹⁰ Kocamustafapaşa Dergâhı için bkz., Nazif Velikahyaoglu, *Sünbülüye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, Çağrı yay. İst. 2000.

lar, Divriğili olmasından hiç bahsetmeden onun Akkirman'da yaşamış bir Halvetî dervişi olduğunu belirtir.¹¹

Mecelletü'n-Nisâb'da, "Nakşî Ali el-Kırımı, divân sahibi (خستہ) 'hasta' kelimesinin delalet ettiği 1065/1655 yılında vefat etmiştir."¹² bilgisi bulunmaktadır. *Tuhfe-i Nâilî*'de ve *Rihlet-i Nakşî* adlı notta ise, vefatı (تاراج نقشی) "**Târâc-ı Nakşî**" tamlamasının delâlet ettiği 1065/1655 olarak verilmektedir.¹³ Mezarı, Akkirman Kalesi surlarının içinde bulunan ve Sultan II. Beyazıt (v.1512) tarafından yaptırılan tekkenin hankâhındadır.¹⁴

Mutasavvıf bir şair olan Nakşî'nin, şiirlerinde tasavvufî temalar ağırlıkta ve irşad görevi olması hasebiyle de, müridleri başta olmak üzere halkı eğitme gayesi hep ön plandadır. Sanat gayesinden çok uzak, samimi ve akıcı bir dille eserlerini ortaya koymuştur. Hem aruz hem hece veznini başarıyla kullanarak, bugün bile kolayca anlaşılabilir şiirler yazmıştır. Hece vezniyle yazmış olduğu şiirler çok güzel ve sade söyleyişlerden oluşmaktadır.

Divân'da bazen çok girift bir mu'ammâya rastlanabileceği gibi, bazen de çok güzel ve anlaşılır bir Türkçeyle kaleme alınmış şiirlerle karşılaşılabilir. Tasavvufî düşünceyle kaleme aldığı iki önemli mesnevîsi, *'Aynu'l-Hayat* ve *Gavriyye*'de dîni-tasavvufî temaları başarıyla kullanmıştır.

Tasavvufî ve didaktik manzumeler kaleme almış olan Nakşî, şiirleri üzerinde sonradan gelen şairlerce en çok şerh yapılan şairlerdendir.¹⁵ Onun içten ve samimî söyleyişlerini ihtiva eden şiirleri, Zâti Süleyman Efendi, Köstendilli Süleyman Şeyhî¹⁶ ve Salahaddîn Uşşâkî¹⁷ gibi şairler tarafından şerh edilmiştir.¹⁸

¹¹ Bkz., H. Vassaf, *a.g.e.*, C.V, vr. 12 vd; Ayvansarâyî, *a.g.e.*, vr. 53b.

¹² Müstakim-zâde Süleyman Saadeddin, *Mecelletü'n-Nisâb*, KB Tıpkıbasım, Ankara 2000, vr. 428a; Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, C. V, s. 12.

¹³ Nail Tuman, *Tuhfe-i Nailî*, II/1090; *Rihlet-i Nakşî*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bölümü, No: 3604/92.

¹⁴ H. Vassaf, *a.g.e.*, vr. 12. Vassaf, bu bilgileri verdikten sonra şöyle demektedir: "Akkirman'da zaviyesinde medfuñ imiş. Oraları Rus istilasında herc ü merce uğradığından şimdi ne hâldedir, zaviye ve türbesi pâyidâr mı değil mi mechulândandır."

¹⁵ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.35.

¹⁶ Ali Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, Ankara 1989, s. 280. Ancak yapılan bu şerhler günümüze kadar gelmemiştir.

¹⁷ Mehmet Akkuş, *Abdullah Selâhaddin-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1998, s. 188. Uşşâkî'nin şerhleri de bu gün elimizde değildir.

¹⁸ Nakşî'nin,

Eyâ sen şanma kim senden bu güftârî dehân söyler

Nakşî'nin *Dîvân*'inin¹⁹ dışında, *Manzûme-i Aynu'l-Hayât*²⁰, *Manzûme-i Gavriyye*²¹ ve *Esrâr-nâme*²² adlı üç tane daha eseri vardır. Bu eserlerin başta *Dîvân* olmak üzere kütüphanelerde birçok yazma nüshası mevcuttur.

Nakşî'nin bir muammâsını şerheden XVIII. asır Türk sûfi ve dîvân şâirlerinden Süleyman Zâtî Efendi kaynakların ittifakla belirttiğine göre Geliboluludur. Ancak sonradan Keşan'a yerleşmesinden dolayı Keşanlı olarak da bilinir.²³ *Sicill-i Osmânî* ve *Hediyetü'l-Ârifin*'de Bursalı olduğu²⁴ ve bazı kaynaklarda da Keşan'da dünyaya geldiği²⁵ kaydedilmekle beraber, *Miftâhu'l-Mesâil* adlı eserinin mukaddimesinde Gelibolulu olduğunu kendisi ifade etmektedir²⁶. Onun Bursalı olarak gösterilmesi, tahsil hayatını ve seyr u sülûkunu burada şeyhi İsmail Hakkî-i Bursevî'nin kontrolünde tamamlaması; Keşanlı olarak gösterilmesi de buraya yerleşerek bir tekke kurması, ömrünün sonuna kadar burada hizmet ve faaliyetlerini yürütmesi sebebiyledir.²⁷

Celvetî tarikatına mensup ve İsmail Hakkî Bursevî'nin halifesi olduğundan, onu Bursalı olarak zikredenler de vardır.²⁸ Ancak *Kâ-mûs-ı A'lâm*'da Keşanlı olduğu belirtilerek şöyle denmektedir: "Şu 'arâdan ve meşâyih-i Halvetiyyeden olup, Rûm ilindeki Keşan Kasabası'ndandır. Bursalı Şeyh Hakkî Efendi müstahleflerinden olup

Veyâ terkîb olan 'unşur ya'hud lahm-ı zebân söyler diye başlayan gazeli Musullu Âmâ Hâfız Osman Efendi tarafından bayâtî-arabân makamında ilâhî olarak bestelenmiştir.

¹⁹ Hikmet Atik, *Nakşî Ali Akkirmânî Dîvânı*, Buruciye Yayınları, Sivas 2007.

²⁰ Suat Umagan, *Nakşî Ali Akkirmânî Aynu'l-Hayat (Tenkitli İnceleme Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniv. SBE, Erzurum 1996.

²¹ A. Halim Ulaş, *Nakşî Ali Akkirmânî Hayatı, Sanatı, Edebî Şahsiyeti ve Gavriye Mesnevisi*, Atatürk Üniv. SBE, Erzurum 1998.

²² İstanbul Büyükşehir Kütüphanesi, O. Ergin kitapları, No 1708.

²³ Selami Şimşek, *Keşanlı Süleyman Zâtî ve XVII. Asırda Celvetilik*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005.

²⁴ Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 403; M. Süreyyâ, *a.g.e.*, II, 342.

²⁵ Bkz. Râmiz, *Âdâb-ı Zurefâ*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih No: 762, vr. 122b; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ank. 1964, s. 555; A.g.mlf., *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ank. 1968, 2. Bsk., s. 403; Mustafa İsen vd., *Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ank. 1988, s. 547; Rıdvan Canım, *Edirne Şâirleri*, Ank. 1995, s. 396.

²⁶ Süleyman Zâtî, *Miftâhu'l-Mesâil ve Misbâhu'l-Mehâil*, Süleymaniye Ktp. Haşim Paşa, No: 29, vr. 1b.

²⁷ Selami Şimşek, *a.g.e.*, s.13.

²⁸ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (Haz. Mustafa Keskin vd.), İstanbul 1996, II/376; Nail Tuman, *a.g.e.*, I/285; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XIII/647; *İA*, İstanbul 1986, XIII/467-468.

kasaba-i mezkûredeki Halvetî Tekyesinde post-nişîn iken 1151/1738'de vefat etmiştir. Eş'ârı mutasavvifâne olup matbu bir divançesi vardır.²⁹ Şiirlerinde oldukça duygulu ve coşkulu bir dil kullanarak bazı tasavvufî konuları şiirlerinde incelemiştir.

İsmâil Hakkı Bursevî'nin en önde gelen halîfelerinden olan Zâtî, kâmil ve mükemmil bir insandır. Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Süleyman Zâtî hakkında, "Şâir ve irfân sâhibi bir zât idi. Yazmış olduğu şiirler tasavvufî muhtevâlî olup, şeyhinin rûhâniyetinden istifâde ettiği açıkça görülmektedir."³⁰ ifadelerini kullanarak şiirlerinden örnekler verir.

Senin nûr-î cemâlidir eden 'âlemleri işrâk

Senin rû-yi visâlidir eden gönülleri müştâk

Halîl'e nâr-ı Nemrûd'u gülîstân eyledin ammâ

Benim nâr-ı muhabbetle derûnum eyledin ihrâk

Egerçi Nûh'a tûfandan necât erdi Cenâbı'ndan

Beni deryâ-yı 'aşkında tamâmen eyledin işrâk

Cemâlinin sevdâsıyla bugün bu Zâtî-i ednâ

Emeklemekte yolunda başı açık yalın ayak

Hüseyin Vassâf Efendi de *Sefîne*'de, "Şiirde ve tasavvufta pek yüksektir. *Dîvân'ı serâpâ hakâyık ile mâlî olup bi-hakkın sâhib-i nazm u kemâldir.*" ifadelerine yer vererek şiirlerinden teberrüken birkaçını nakleder:

Geçirme ömrünü sûfi sakın kıl ile kâl üzre

Ma'ânî yolların gözle ne yürürsün hayâl üzre

²⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Alâm*, (Tıpkıbasım), III/ 2224, İstanbul 1308; Nail Tuman, *a.g.e.*, I/285.

³⁰ Bkz., Bursalı, *a.g.e.*, I/73.

Kaçarsan yetişir sana koğarsan yetişemezsin

Ki dünyâ gölgeye benzer denildi bu misâl üzere

Giderken râh-ı ukbâya ona yol vermedi dünyâ

Anınçün Zâtî bu nazmı getirdi hasb-i hâl üzere³¹

Süleyman Zâtî'nin başta *Divân'ı* olmak üzere, toplam altı eseri vardır. Bunlar; *Sevânihu'n-Nevâdir fî Ma'rifeti'l-Anâsır*, *Şerh-i Kasîde-i li-İsmâîl Hakkı*, *Şerh-i Gazel-i Nakşî-i Akkirmânî*, soru-cevap üslûbunda yaklaşık 20 soruya cevap verdiği *Miftâhu'l-Mesâil*, *Misbâhu'l-Mesâil* ve insanın yaratılış özelliklerinden, bazı tasavvufî terimlerden bahsettiği *Risâle fî Mebde-i İnsân*'dır. Zâtî'nin bu eserlerinden, *Şerh-i Gazel-i Nakşî-i Akkirmânî* ve *Risâle fî Mebde-i İnsân* hariç diğerleri, kaynakların hemen hemen hepsinde zikredilmektedir.³² Biz çalışmamızda bu eseri günümüz okuyucularına kazandırmaya çalışacağız.

Yukarıda hayatı hakkında kısaca bilgi verdiğimiz ve tasavvufî gelenekten gelen önemli bir şâir olan Zâtî Süleyman Efendi'nin Nakşî'nin,

Nedür cânâ bil ol söz kim hadîş ü hem değil Kur'an

Tekellüm itmemişdür çün perî anı ne hod insân³³

diye başlayan muammâ gazeline yaptığı şerhin tesbit edebildiğimiz iki yazma nüshası bulunmaktadır.

1- H. Selimağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi; No: 591/1, (H).

2- İzmir-Tire Necip Paşa Kütüphanesi; No: NP 391/5, (N).

³¹ Bkz. Vassâf, *Kemâlnâme-i Hakkı*, s. 76-77.

³² Zâtî Süleyman Efendi'nin hayatı, eserleri, tasavvufî ve edebî kişiliği hakkında daha geniş bilgi için bkz., Şimşek, Selami, *Keşanlı Süleyman Zâtî ve XVII. Asırda Celvctilik*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005, 316 s.

³³ Hikmet Atik, agc, s.238-239.

1. Eserin Metni

DER MU'AMMÂ-YI NAKŞÎ TERCÜME-İ HAZRET-İ ZÂTÎ
KADDESE'LLÂHU SIRRAHU'L-LAZİZ³⁴

Şehvâ-i 'arsa-i âfâk ve enfüs ve şehbâz-ı buķ'a-i muķaddes ve'l-ins tâcdâr-ı erbâb-ı 'üli'l-ebşâr ve nâm-dâr-ı eşhâbu'l-ma'ârif ve'l-kibâr a'nî Nakşî kâddeşe'llâhu sırrahu'l-laţîf ve nevvera merķadehü's-şerîf hâzretlerinüñ pâl-i manzar-i (ķalb-i) perverdkârlarına ilķa ve ilhâm olunan mu'ammâ-yı kerâmet-i mühimmelerini³⁵ tercümân-ı zebânî-berle îrâd³⁶ buyurmuşlardır. Bu efķaru'l-fuķara ve ez'afu'z-zu'afâ ve ķalîlü'l-bidâ'a³⁷ ve keşîrüş-şenâ'a el-müteħalliş bi'z-Zâtî. Allâhümme emhî hâţâyâtî ve ecib bi-münâcâatî ve elhim lenâ bikeşfi rumûzihi ve ħalli gamûzihi ve ba'dü müteşerri'an bi'l-bidâyeti. Yâ bismi'llâhi'l-'azîm ve müteyemminen bi's-şalavâtî 'alâ Nebiyyihi'l-Kerîm.

Ĥazret-i şeyĥiñ inşâ ve îrâd buyurduķu maķşûd ve 'inde erbâbi'l-beşair ma'hûdeleriniñ ħall-i 'iķdete işâret ve fetĥ-i ķufl-i bâbına işâret ile şurû' olundu. Hüve'l-mülhimü bi's-şavâb fi faşli'l-ĥitâb. Va'llâhü a'lemü bi's-şavâb. Hâzihi ebyât-ı şerîf:38

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

Nedür cânâ bil ol söz kim ĥadîş ü hem deĝil Ķur'ân

Tekellüm itmemişdür çün perî anı ne ĥod insân

"Ey gönül, ne bir peri ne de basit bir insanın söylememiş olduķu hadis ve Kur'an olmayan o söz nedir?"

Evvelâ Ĥazret-i şeyĥiñ bu mişilli ta'miyelerinden murâd-ı 'aliyyeleri afâķî olmayup enfüsî olması azharu mine's-şümûsdur. Zîrâ Rasûl-i kâinât ve efķar-i mevcûdât buyurmuşlar ki, *"Men eĥabbe ileyhi şey'en ekşera*

³⁴ Başlık N'de yok.

³⁵ kerâmet-i mühimmelerini: kerâmet-nümâların N.

³⁶ îrâd : - H

³⁷ ķalîlü'l-bidâ'a : ķadîdü'l-bidâ'a H.

³⁸ Hâzihi ebyât-ı şerîf : - N

zikrahü."³⁹Bu hod ma'lûmdur ki; Hâzret-i şeyhün⁴⁰ mertebesinde olan 'azîzân-ı erbâb-ı haqayık ve eşhab-ı daqayıklardır. Ehl-i mecâz degillerdir. Öyle olsa onlar mecâzen inşâ olunan ebyât ve eş'âra iltifat eylemezler. *Fe keyfe 'alâ tarîki'l-mecâz* ta'miye ideler. Onlar cenâh-ı muhabbet ile hevâ-yı 'âlem-i enfüs vâdisinde hümâ-yı zamirleri pervâz ve mürğ-i cânlarına âşiyân-ı⁴¹ kadim-sâzkârlardır. Pes imdi bunlaruñ mezâk-ı ma'hûdlerine göre âfâk mecâz menzilesindedir. Ve bunlar âfâkı enfüs etmege meşgullerdir. Bu kadar temhîd ve beyân ile iktifâ ve ma'nâ-yı mışra'a ibtidâ olsun ki, maqşûd-ı aşlı beyân⁴² ve nümâyân oluna. Ve bi'llâhi't-tevfîk. Pes imdi.

Hâzret-i şeyhün "*Nedür cânâ bil ol söz kim*" buyurdıkları söz 'alâ tarîki-i suâldir, *söz* Türkîdir⁴³. Luğat-ı 'Arabîde; "qavl" demekdir, ism-i candır. Cemi'-i akvâle şâmilidir. Qavl lisândan cereyân eden lafızdır. *Mâ yetalaffazu bihi'l-insân kalîlen ev keşîran ev ma'neviyyen ev hâliyyen*⁴⁴ pes. İmdi qavl tekellüm ve telaffuz olunan⁴⁵ sözdür, gerek müfid olsun ve gerek gayr-i müfid olsun Hâzret-i şeyhün, "*ol söz kim hadîs ü hem Qur'ân degüldür.*" Buyurdıklarından müstefâde olunan bilâ-harf velâ-şavt olan sözdür.

Zirâ, ehadîs ve Kur'ân elsine-i enbiyâ 'aleyhimü's-selâm ve ümemehümde bi'ahruf ve şavt kıraat olunmuştur. Ve sâir kelim gibi bi'ahruf ve şavt tekellüm buyurulmuştur. Öyle olsa Hâzret-i şeyhün söz buyurduğu harf ve şavtla tekellüm etdikleri hadîs ve Kur'ân degildir. Zîrâ ehadîs ve Qur'ân harf ve şavtla kıra'at olunur demekdir.

Beyt-i şâni:⁴⁶

Dağı Tevrat ile şâhim degildür ol Zebûr İncil

O kim fehmi eylemez anı pes andan yegdürür hayvân

"O Tevrat, İncil ve Zebûr da degildir. Onu anlamayan ise hayvandan daha aşağıdır."

³⁹ "İlham, Peygamberlere gelen vahiy gibidir."

⁴⁰ Şeyhün : şeyh N

⁴¹ âşiyân-ı : işbâtı H

⁴² beyân : ayân N

⁴³ Türkîdir : terkibdir H

⁴⁴ hâliyyen: mühmilin N; Kaynak ve tercüme???

⁴⁵ olunan : - H

⁴⁶ Beyt-i şâni : - N

Ḥazret-i şeyhün söz didiği elfâz-ı hadîş ve Qur'ân olmayıcağ, kezâlik elfâz-ı Tevrât ve Zebûr ve İncîl daği degildir. Zirâ bunlar daği harf ve şavtla kıra'at olunmuştur. Gerçi bunlar fi'l-asl kelâmu'llâhdır. Kelâmullâh fi hadd-i zatihi harf ve şavtladır demek caiz degildir. Ammâ kütübde mestûr ve elsine-i enbiyâ aleyhi's-selâmda ve ümemehümde mezkûr olması harf ve şavtladır.

Ḥazret-i şeyhün, “*O kim fehm eylemez anı*” buyurdıkları şu bizim söz dedigimizi fehm eylemeyenler. Ya'ni anılmayanlar pes andan yegdürür. Ḥayvan buyurdugu ya'ni nev'-i benî Âdemden olup ve merkez-i Âdemîde müstakarrım deyüp yine bu söz dedigimizi anlamaz ise⁴⁷ andan ḥayvan yegdür.

Zîra Âdemîde olan kemâl ü fazlı ğayr-i ḥayvânatda bulunmamak' gerek.⁴⁸ Nitekim kelâm-ı qadîmde vârid olmuştur. Qavlühü Te'âlâ “*Lağad kerremnâ benî Âdeme*.”⁴⁹ pes. Benî Âdem 'alâ qâderi 'ukûlihîm ve fehmiyim vâris-i Âdem a nî ebu'l-beşerdır ki, haqqında Ḥağ Subhânehu ve⁵⁰ Te'âlâ buyurur: “*Ve 'alleme Âdeme e'l-esmâ'e küllehâ*”⁵¹ pes.

İmdi, benî Âdemim diyen kimesne 'alâ qâderi'l-ımkân ma'rifet hâşıl itnese ma'nâda benî Âdem olmayup esfel-i mağlûkîn ile işâret olunsa revâdır. Zirâ ba'zı mağlûkât-ı mu'allemenin hiss-i ḥayvâniyesine göre ma'rifeti vardır ki, ma'lûmdur “*Sübâne men ḥalağa'l-lâhu'l-bağar 'alâ sûreti'l-beşer*” mantıqı üzere şüretde âdem sîretde ḥayvân-ı ğayr-i mu'allem gibidir. Ḥayvân-ı mu'allem andan yegdür demek olur. İmdi bu mişüllü kimesneler min vech-i cemî'-i ḥayvandan daği ednâ olursalar câizdir.⁵²

Beyt-i şâliş:

Bu bir sözdür ḥadîş ile ki Qur'ân'ın arasında

Niceler eylemiş ḥükmi kelâm-ı Cibrîl'e ey cân

⁴⁷ anlamaz isc : anlamazlar H.

⁴⁸ bulunmamak gerek : bulunmaz H.

⁴⁹ Kur'an-ı Kerim ,İsrâ /70.

⁵⁰ Subhâncu ve : - H.

⁵¹ Kur'an-ı Kerim, Bakara /31.

⁵² İmdi bu mişilli kimesneler min vech-i cemî'i ḥayvandan daği ednâ olursalar câizdir : - H

“Bu hadis ve Kur’an arasında bir sözdür. Bir çok kimse Cebrâil vasıtasıyla bu sözle hüküm vermiştir. Yani; Peygamberler Cebrail vasıtasıyla sözlü ve sözsüz vahiyler almıştır.”

Hzret-i şeyhün bâlâda buyurduğu *“elfâz-ı hadîş ve Kur’ân degildir”*, şimdi bunda *“Bu bir sözdür hadîş ile ki Kur’ân’ın arasında”* dimeden maqşûdı harf ve şavtla tekellüm olunmayan söz hadîş ve Kur’an arasında o sözüñ ismi zıkr olunur demekdir.⁵³ İmdi şol söz ki harf ve şavtla olmaya. Ve hadîş ve Kur’ân arasında ol sözüñ ismi zıkr oluna. Allâhu a’lem şek degildir. İlhâmdır ki hadis ile Kurân arasında ismi zıkr olunur. Kemâ kâle’l-lâhu Te’âlâ: *“Fe elhemehâ fücûrahâ ve taqvâhâ.”*⁵⁴ Ve kemâ kâle ‘Aleyhi’s-selâm fi’l-hadîşi; *“İlhâmü’l-vahyi ke-vahyi’n-nebiyyi ve emşâlühâ.”*⁵⁵

Ve Hzret-i şeyhün: *“Niceler eylemiş hükmi kelâm-ı Cibrîl’e ey cân”* buyurduklarından mefhûm olunan budur ki, niceler hükmi eylemiş ol Cenâb-ı ‘İzzetden ‘alâ tarîki’l-veşâta Cibrîl’e emr olunan vahy olmak münâsibdir ki Cebrâil daği enbiyâ ‘aleyhimüs’-selâma şûret-i melekîyyetle bilâ harf velâ şavt i’lâm buyurduğu ola. Ahkâm⁵⁶ammâ Hzret-i şeyh, ol tecrübelerün hükümünü redd eyleyüp o degildür demek görünür.

Zîrâ, Hzret-i Cebrâil gâhice⁵⁷ şûret-i benî Âdem ile muşavver olurdu. Nitekim ehadîşde mezkûrdur ki: Hzret-i Fahr-i kâinât ‘aleyhi efdalü’ş-şalavât ve ekmelü’t-tehîyyâta, gâhi şûret-i beşerde gelüp harf ve şavtla tekellüm buyururlardı. Bu hod ma’lûmdur. Öyle olsa, *“Bu benim didigüm söz kelâm-ı Cibrîl daği degildir. Benim murâdım bu sözden ancağ ilhâmdur.”* demek olur.

Beyt-i râbi’:

Daği her şûretün harfine öz olmuş bu çâr üzre

‘Anâşır-veş odur cânâ görünür her biri yeksân

“Her suretin harfine dört şekilde öz olmuştur. Tıpkı anasır gibi her biri tek parça görünür.”

⁵³ demekdir : - H.

⁵⁴ Kur’an-ı Kerim Şems/8.

⁵⁵ “Kime bir şey çok sevimli gelirse onu çok zikreder.”

⁵⁶ Ahkâm : - N.

⁵⁷ gâhice : aña nice H.

Hzret-i şeyhün daği "her şüretüñ harfine" didigi, ya'ni; bu söz didigimiz ilhâmdır. "Bir şüretüñ harfine" demek bu ki, ilhâmuñ şüret-i zâhiriye dördür ki, dört şüretle muqayyeddür. Ve her bir şüret birer kayıddan 'ibâretdir ki; birisi, ilhâm-ı Rabbânîdür ve birisi ilhâm-ı melekîdür ve birisi ilhâm-ı qalbidür ve birisi ilhâm-ı nefsidür. Nitekim kütüb-i şüfiyyede mezkûrdur.

Her şüretüñ harfine öz olmuş şüret-i kuyûduñ her biri, birer harfden 'ibâretdür. Bunda harfden murâd taraf demek ola. Mecâzen ve ol "kuyûd-ı erba'anuñ her bir tarafına öz olmuş" dimesi etrafını hâvî olup "**hakikat olmuş bu çâr üzre**" demek, aşl-ı ilhâmât üzre demek olur.

Hzret-i şeyhün, "**anâşır-veş odur cânâ**" didigi ol öz olan ki, hakikat-ı ilhâmâtdur. 'Anâşır-ı erba'a-veş başiretle görünür. Her bir şüretüñ tarafında yeksândur⁵⁸. Bu çâr 'anâşırüñ daği fi'l-hakika mâdde-i aşıyyeleri budur ki, ehadîyyetden vahdâniyyete nüzûl iden⁵⁹ nûr-ı Muhammedîdür ki⁶⁰; **levlâk**⁶¹âña işâret buyurulmuşdur.

Beyt-i hâmis:

Anuñ ger sen cüdâ itseñ bu gün bir harfini cânâ

Yerinden nesne eksilmez görünür zümre-i 'irfân

"Eğer onun sen bir harfini ayırırsan, yerinden hiçbir şey eksilmemiş gibî ârifler zümresi görünür. Yani, yine de mefhum tam olarak anlaşılır"

Hzret-i şeyhün, bunda kabiliyyet-i tefhîm ve tefehhüm⁶² olan zât-ı mükerrerlere hitâben buyururlar ki, "**Anuñ sen eger bir harfini cüdâ itseñ, ya'ni şol şartla ki, bir kaydını kuyûd-ı erba'adan giderseñ el-ân yerinden nesne eksilmez.**" Buyurdugu meşelâ kuyûd-ı erba'anıñ bir iki ilhâmda nefsiyye kayıddır. Ol nefsiyye kaydı harf meşâbesindedür⁶³. Ol harf meşâbesinde olan kaydı giderirseñ ol muqayyedâta hâvî olan ilhâm-ı

⁵⁸ Anâşır-ı erba'a-veş başiretle görünür. Her bir şüretüñ tarafında yeksândır : - N.

⁵⁹ İden : - H.

⁶⁰ Muhammedîdir ki : Muhammeddendir ki N.

⁶¹ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II/164.

⁶² tefehhüm : - H.

⁶³ "kuyûd-ı erba'adan giderseñ el-ân yerinden nesne eksilmez." Buyurdugu meşelâ kuyûd-ı erba'anıñ bir iki ilhâmda nefsiyye kayıddır. Ol nefsiyye kaydı harf meşâbesindedir : - ki harf mesabesindedir N.

muṭlaқа noқşân gelmez. “*Yerinden nesne eksilmez*” buyurduğı işte budur. Ve “*görünür zümre-i irfân*” buyurduğı ancak zümre-i irfâna ḥafî degildir. Anlar nûr-ı başiretle görürler demek olur.

Ve câiz ki, soñradan kitâblara⁶⁴ sehv olup ‘görünür’ tahrîr olmuş ola. Zîrâ Ḥazret-i şeyḫ, “*Görürler zümre-i irfân*” deyu tahrîr itmek gerek.⁶⁵ Zîrâ aña münâsibdür.

Beyt-i sâdis:

İkinci ḥarfî kim başın alup gitse aradan ger

Anuñ kim şanmañız tâ kim irişür derdine noқşân

“Eğer ikinci bir harf de ayrılıp gitse yine bir eksiklik olmaz. Mânâ tam olarak yine anlaşılır.”

Ḥazret-i şeyḫüñ, bunda “*ikinci ḥarfî kim başın alup gitse aradan ol*” buyurduğı⁶⁶ aynı sebâkda şerḥ olunan gibidir. “*Başın alup gitse demek*”ya’ni bir kaydî kim meselâ kalbîdir ki⁶⁷ ilhâm-ı ḳalbî dinür. Ol kayd giderse ḥaḳîkatde ol ḳuyûd-ı erba’ayî câmi’ olan ilhâm-ı muṭlaқа noқşân irişür zann itmek demek olur. Dördü daḫî kemâ-kân dururlar⁶⁸. Meşelâ, bir çardaḳıñ eṭrâf-ı erba’ası ḳuyûd-ı erba’a ile muḳayyed olsa bir ṭarafına, ṭaraf-ı şarkî ve bir ṭarafına ḡarbî ve bir ṭarafına şimâlî ve bir ṭarafına cenûbî kitâbet olunmuş olsa, ba’dehü ol çardaḳıñ ḥurûf-ı ḳuyûdlarını birer birer silseñ ve giderseñ anıñ eṭraf-ı erba’asına noқşân ṭârî olur mu. Ve ḳış ‘alâ hâzâ. Buna daḫî noқşân lâḫıḳ olmaz.

Beyt-i sâbi’

Olup üçler gibi ḡâyib anuñ üç ḥarfî ger gitse

Yine cânâ ṭurur dördü yerinde bil ki ey ihvân

“Eğer üç harfî birden kaybolup gitse yine de dört harf (unsur) yerindeymiş gibi mânâ tam olur.”

⁶⁴ kitablara : - N.

⁶⁵ deyu tahrir itmek gerek : ya’ni ehl-i irfan tahrir itmek ihtimali vardır N.

⁶⁶ buyurdugu : dimesi N.

⁶⁷ meselâ kalbîdir ki : - H.

⁶⁸ dördü daḫî kemâ-kân dururlar : kemâ-kân dördü daḫî dururlar H.

Hzret-i şeyhün, ebyâtuñ haşvine getirdüğü kelimât-ı merğûbeleri şüretâ mütehlâlifetü'l-me'ânîdür. Velâkin berâ-yı vezn için⁶⁹ câizdir. Fi'l-ħakîka mütehlâlif degillerdür. Şimdiki halde şerh olunan beytün şadrında ve haşvinde vâki' olan kelimâtı ki "*Olup üçler gibi ğâyib anuñ*"⁷⁰ üç harfi" buyurduğı gibi⁷¹ sebâkında olan beytün, "*ger sen cüdâ itseñ bu gün bir ħarfini*" buyurduğı ve "*ikinci ħarfi ger başın alup gitse*" buyurdukları kelimâtuñ ma'nâları birdir. Ve birbirlerine muğâyir me'ânî ihtimâli yokdur. Evvelâ bir ħarfini giderseñ, şâniyen, iki ħarfini, kezâlik üç harfini⁷² dört ħarfini giderseñ bu kıyûd-ı erba'a gitmek ile ilhâm-ı muṭlaqa noṣṣâñ gelmez dimekdür. Bu mısrâ'uñ dağı sebâkında şerhi gibidir. Şerhe ħâcet yokdur.

Beyt-i sâmin;

İderse birbirinden ger anuñ dördi dağı ğaybet

Olur maḥbûb-ı meknûmı yine dört üzre çâr-erkân

"O harflerden dördü de kaybolsa yine de harfler tam varmış gibi mânâ oluşur."

Hzret-i şeyhün, bu beytün şatr-ı evvelinde buyurduğı kelimâtuñ mefhûmı ma'lûmdur kerrâtlâ⁷³ zikr olundu. Velâkin "*olur maḥbû-ı meknûni*" buyurdukları terkîb ü tavşifi 'acâ'ib ma'nîdâr düşmüşdür. O maḥbûb-ı meknûn ki ilhâmdur. Farazâ bir bir maḥbûb-ı zîbâ meşâbesindedür. Ol maḥbûb çehâr kıyûd ile muḳayyed bir ħayme-i müdevvere içinde otursa ki ol ħaymeniñ bir tarafı emâmü'l-ħayme ve bir tarafı ħalfü'l-ħayme ve bir tarafı yemînü'l-ħayme ve bir tarafı şimâlü'l-ħayme i'tibâr olunsâ. Ol ħaymeniñ içinde olan maḥbûb anuñ⁷⁴ rûhı menzelesinde olur. Ve ol çâr 'unşurla terkîb olunan cesed gibi olur pes.

İmdi ol ħaymeniñ eṭrâfında olan kıyûd-ı erba'a birer birer gitseler yaḥud cümlesi⁷⁵ birden gitse o maḥbûb ki ol maḥbûbuñ zâtıdır. Yine çâr 'unşur üzre ber kıarârdır. Ve bunuñ mâ-verâsı kıâl ile tefhîm olunmaz, ħâle

⁶⁹ için : - H.

⁷⁰ anuñ : dilâ N.

⁷¹ gibi : - N.

⁷² harfini : - H.

⁷³ kerrâtlâ : ki tekrâr H.

⁷⁴ içinde olan maḥbûb anıñ : - H.

⁷⁵ cümlesi : hepsi N.

muhtâcdır. Zîrâ bunun sırrı 'arş-ı a'lâya sed çeker. Ol sırrı 'ârif-i bi'l-lâh olanlar⁷⁶ bilir. Zîrâ ki anlar, mâhiyyet-i eşyâya ve haqîkat-i nefse 'âriflerdir. Kemâ kâle'n-Nebiyü 'Aleyhi's-şalâtü ve's-selâm: "*Men 'arefe nefsehü fekad 'arefe rabbehü.*"⁷⁷

Beytü't-Tâsi'

'Aceb nazm eyledün Nakşî bu ma'nâ-yı mu'ammâyı

Qanı bir 'aql-ı evvel kim ider bu remzünü iz'ân

"*Ey Nakşî, sen nasıl böyle bir muammâ şîir yazdın. Ancak bundaki rumuzu bir akl-ı evvel sahibi çözebilir.*"

Hzret-i şeyh, kendüye hitâb-ı müstetâb ile buyururlar ki; "*Gerçi⁷⁸ ey Nakşî nazm eyledün bu ma'nâ-yı ma'hûdeyi mu'ammâ yönünden, velâkin kanı bir 'aql-ı evvel kim*" demekden murâdları ya'nî "*Qanı bir şâhib-ı 'aql-ı küll*" demek ola. Bu maħalde, zîrâ 'aql-ı evvel ve rûh-ı evvel ve nûr-ı evvel ve kalem-i evvel Hzret-i Peygamber 'Aleyhi's-şalâtü ve's-selâmın evşaf-ı mahşûsiyyelerinden dûr ide bu remzi. Ki iz'ân buyurdıkları 'alâ vechi't-ta'miyye eyledüğün ma'nâyı ki mahbûb-ı meknûnı meşâbesindedir. Anı ferâset ve kiyâset ile ya'nî mu'âvenet-i 'aql-ı küll ile tefehhüm ideler demekdir. Nitekim bâiş-i kevn ü mekân fahr-i 'âlem Mustafâ 'aleyhi efdalü's-salavât ve ekmelü't-tahiyât⁷⁹ hâzretleri fi'l-hâkikâ mahbûb-ı meknûnı olduğı gibi ki: "*Men ra'ânî fekad rae'l-Hâk*"⁸⁰ buyurmuşlardır.

Zübdetü'l-'ârifin ve 'umdetü'l-kâmilü'l-mükemmilin şâhib-i Muħammediyye şerif, Muħammed Efendi⁸¹ Kuddise sırrahu'l-'azîz hâzretleri buyurur ki;

"*Eyâ server-i mahbûb-ı mine'l-ibn ile'l-ibn.*"

Mahbûbdan murâdları⁸² ma'lûmdur ki Hzret-i Muħammed aleyhi's-selâmdir. Ammâ haqîkat-i Muħammediyye (A.S.)'ı bilmek ehlu'llâh⁸³

⁷⁶ olanlar : olan chl-i irfân N

⁷⁷ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II/262.

⁷⁸ gerçi : - N.

⁷⁹ Mustafâ 'aleyhi efdalü's-salavât ve ekmelü't-tahiyât : 'Aleyhi's-şalâtü ve's-selâm hâzretleri H.

⁸⁰ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II/327.

⁸¹ Şerif : - H; Muħammed Efendi : - N.

mevķûfdur. Nâ ehle degil anı ehlu'llâh olan zât-ı mûkerremler bilür.⁸⁴ Zîrâ ol zât-ı mûkerremler⁸⁵ sırt-ı Muḥammed 'Aleyhi's-selâma mazḥar-ı ma'ânî olmuşlardır.

Fa'tekidû yâ ihvân key tüşallû 'alâ ma'rifeti ehli'l-'irfân bi-'inâyeti meliki'l-mennân va'llâhü'l-müste'ân ve 'aleyhi't-tükelân.⁸⁶ *Temmet*

2.1. Eserin Muhtevası

Bu çalışma Nakşî'nin bir mu'ammâsının şerh yoluyla çözülmüsidir. Başta da belirttiğimiz gibi, hem halk edebiyatında hem klasik edebiyatta, hem de tasavvuf edebiyatında örnekleri bulunan mu'amma, edebiyatımızda bir ismi sormak için bilmece şeklinde düzenlenmiş şiirlerdir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, mu'ammalar öncelikle Allah'ın adlarını sormak için düzenlenmiş oldukları halde sonradan kişi adları için de düzenlenir olmuşlardır.⁸⁷ Nakşî de bu mu'ammâsında Allah adını sormaktadır.

A-L-L-A-H adı şiirde muammâ olarak sorulmaktadır. Arapça, -ل -ل -ل -ل (الله) harfleri ifade edilerek sorulan ismin bulunması istenmektedir. Ayrıca Nakşî bu mu'ammâsında ağıdalı ve bilmeceli bir dil kullanmaktadır.

Anuñ ger sen cüdâ itseñ bugün bir ḥarfini cânâ

Yerinden nesne eksilmez görünür zümre-i 'irfân

Eğer sen onun bir harfini ayırırsan, yerinden hiçbir şey eksilmemiş gibi ârifler zümresi görünür; yani yine de mefhum tam ola-

⁸² murâdları: murâd-ı şerifleri N.

⁸³ ehlu'llâha : ehline N.

⁸⁴ Nâ ehle degil anı ehlu'llâh olan zât-ı mûkerremler bilür : - H.

⁸⁵ ol zât-ı mûkerremler : anlar N.

⁸⁶ N nüshası vr 5a'da şu dua ve hatime kısmı vardır; "Elhamdülillahi'llezi teyessera lenâ'l-itmâm. Ve's-sal'âtü ve's-selâmü alâ seyyidinâ ve mevlânâ hayru'l-cnâm. Ve 'alâ âlihi ve sahibihî'llezinc hümm zevî'l-ikrâm. Ve 'alâ men tebi'ahüm minc'l-mü'mininc ile yevmi'l-kiyâm. Siyycmâ 'alâ men nazara fi hâzâ min üli'l-ifhâm. Sevvedchü el-fakîrû'l-hakîrû'd-daif İsmail bin İbrâhim Balkesrî min telâmizi Şeyh el-ma'rûf Ömer el-Vasfî ğafera'llahü lchümâ veli vâlideyhimâ veli cemî'î'l-mü'minîn. Fî senc hams ve selesîn ba'de mi'cteyn ve elf (1235). Temmet.

⁸⁷ Muammâ hakkında geniş bilgi için bkz., M. Cavid Baysun, "Muammâ", *İA*, İstanbul 1993, VIII/435-438; İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 392-393; Agah Sırrı Levend, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, Ankara 1962, s. 94-95.

rak anlaşılır. Diyerek (الله) lafzından ا (elif) giderse geriye (الله = Lillâh=Allah için), kalacağını ve mefhumun yine tam olarak anlaşılacağını söylüyor.

İkinci ôarfi kim başın alup gitse aradan ger

Anuñ kim āanmañız tâ kim irişür derdine nouāân

“Eğer ikinci bir harf de ayrılıp gitse yine bir eksiklik olmaz. Mânâ tam olarak yine anlaşılır.” Diyerek, (الله) lafzından ا (elif) den sonra ikinci harf olan ل (lâm) giderse geriye (ال = Lehü= O’na), kalacağını ve yine mânânın tam anlaşılacağını ifade ediyor.

Sonra da;

Olup üçler gibi ğâyib anuñ üç harfi ger gitse

Yine cânâ turur dördü yerinde bil ki ey ihvân

“Eğer üç harfi birden kaybolup gitse yine de dört harf (unsur) yerindeymiş gibi mânâ tam olur.” Diyerek, üçüncü harf olan ل (lâm) ın da gitmesiyle geriye (ا =Hu= O) kalacağından yine Allah mânâsının anlaşılacağını söyleyerek mu’ammâsını oluşturuyor.

İderse birbirinden ger anuñ dördü dañi ğaybet

Olur mañbûb-ı meknûnu yine dört üzre çâr-erkân

“O harflerden dördü de kaybolursa yine de harfler tam varmış gibi mânâ oluşur.” diye söyleyerek, bu harflerin hepsinin gitmesiyle de yine Allah’ın var olacağını belirtiyor. Müellif de şerhinde bunu, bir çardağ örneğiyle ele alıyor; “Bir çardağın dört bir tarafına yazıyla doğu, batı, güney ve kuzey yazsan sonrada bunları birer birer silsen o çardağın bu yönlere bakan taraflarına bir zarar gelmez” diyor. Aynen bu örnekte olduğu gibi Nakşî, Allah’ın varlığı da kelimelere ve harflere bağlı değildir, onlar olmadan da O vardır, o halde bu kimdir, diyerek Allah ismini sormuş oluyor.

2.2. Dil ve Üslup Özellikleri

Zâtî bu şerh çalışmasında oldukça sanatlı ve ağır bir dil kullanmıştır. Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra bu dillerde birçok tamlama da şerhte yer almaktadır. Eserin baş tarafında ve sonunda mütevâziyâne diyebileceğimiz dua cümleleri bulunmaktadır.

Ayrıca şerh esnasında Nakşî'nin şiirinin metni verildikten sonra, “*Ĥazret-i şeyhün, bunda....(vr. H/2a), Ĥazret-i şeyhün, ebyâtuñ haşvine*

getirdüğü... (vr. N/4a) ” diye başlayan cümlelerle beytin şerhine başlanmış-
tır. Şerh çalışmasında şiirde kullanılan edebî sanatlar konusuna hiç vurgu
yapılmamıştır. Sadece açıklamalarla mu’ammânın çözülmesi amaçlanmıştır.

Zâtî, dönemin diline uygun olarak, bu şerhte ağır ve ağıdalı bir
dil kullanmıştır. Çalışmada müellifin ilmî seviyesinin ipuçlarını da
içeren Arapça, ve Farsça kelime ve tamlamalar ön plana çıkmaktadı-
r.

“*Mâ yetalaffazu bihi’l-insân kalîlen ev keşîran ev ma’neviyyen ev
hâliyyen...*”, “*kaştını kuyûd-ı erba’adan giderseñ el-ân yerinden nesne ek-
silmez.*”

2.3. Âyet ve Hadisler

Tasavvufî şiirin en önemli kaynakları Kur’an-ı Kerim âyetleri ve
hadislerdir. Şairler tarih boyunca bu iki kaynağı hem doğrudan
iktibas yaparak hem de telmih yoluyla kullana gelmişlerdir. Bundan
asıl amaç, sözü süsleyerek mânâyı güçlendirmek ve okuyucunun
haz almasını sağlamaktır. Zâtî de yaptığı şerh çalışmasında üç âyet
ve beş hadis kullanmıştır.

2.3.1. Âyetler

1- **Lekâd kerremnâ benî Ademe.** “Şanımlı hakkı için biz Adem oğullarını
şerefli kıldık.”⁸⁸

2- **Ve ’allamnâ Âdeme esmâ’e küllehâ.** “Biz Adem’e isimlerin hepsini
öğrettik.”⁸⁹

3- **Fe elhemehâ fücûrahâ ve taqvâhâ.** “Sonra da nefse günahını ve tak-
vasını verene yemin olsun.”⁹⁰

2.3.2. Hadisler

Zâtî yine aynı şekilde şerhinde hadislerden iktibaslar yapmış
ve hadis kavramını beyitlerde telmih yoluyla kullanmıştır. Çalışma-
da iktibas veya telmih yoluyla zikredilen hadisler şunlardır:

1- **Men ’arefe nefsehü fekad ’arefe rabbehü.** “Kim nefsinin bilirse Rab-
bini de bilir.”⁹¹

⁸⁸ Kur’an-ı Kerim İsrâ/70

⁸⁹ Kur’an-ı Kerim Bakara/31

⁹⁰ Kur’an-ı Kerim Şems/8

2- Men ra'ânî fekad rae'l-Hak. "Beni gören Hakk'ı görmüştür."⁹²

3- Levlâk, müellif bu hadisi bir kelimesinden iktibas yoluyla kullanmıştır. "Sen olmasaydın ey Muhammed ben bu âlemi yaratmazdım."⁹³

Ayrıca müellifin hadis olarak verdiği şu iki metin de vardır. Ancak bu metinlere hadis kaynaklarında ulaşılamamıştır.

1- İlhâmü'l-vahyi ke-vahyi'n-nebiyyi ve emsâlühâ. "İlham, Peygamberlere gelen vahiy gibidir."

2- Men ehabbe ileyhi şey'en eksera zikrahü."Kime bir şey çok sevimli gelirse onu çok zikreder."

4. Sonuç

Tasavvufî şiir geleneğinden gelen ve didaktik tarzda şiirler nazmetmiş olan Nakşî Ali Akkirmânî'nin *Dîvân'*ında birçok mu'ammâ bulunmaktadır. Onun, *Allah* adını sormak için yazmış olduğu çalışmamıza konu olan muammâ da Zatî Süleyman Efendi tarafından şerhedilmiştir. Kütüphanelerde yazma halinde bulunan bu eserin iki nüshasını tesbit edip transkripsiyon ve değerlendirmesini yaparak ortaya koymuş bulunuyoruz.

⁹¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/262.

⁹² Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/327.

⁹³ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/164.